

Dr Dominika Zarosińska <https://orcid.org/0000-0003-1088-798X>*

Dr hab. prof. KUL Jacek Śliwak <https://orcid.org/0000-0002-7695-4113>*

*Instytut Psychologii

Wydział Nauk Społecznych

Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II

Religijność a jakość i trwałość małżeństw żon anonimowych alkoholików

Religiosity and the quality and durability of marriages of wives of anonymous alcoholics

<https://doi.org/10.34766/fetr.v41i1.241>

Abstrakt: Artykuł prezentuje powiązania religijności i jakości oraz trwałości związków małżeńskich żon Anonimowych Alkoholików. W badaniach posłużono się *Skalą Centralności Religijności* (C-15; opracowaną przez Hubera, w polskiej adaptacji Zarzyckiej z 2011r.) oraz *Skalą Jakości i Trwałości Małżeństwa*, autorstwa Ryś (1994a). Celem dokonania analiz korelacyjnych, uwzględniono odpowiedzi 286 żon Anonimowych Alkoholików z terenu całego kraju. Prezentowane wyniki badań potwierdzają wszystkie hipotezy. Okazało się bowiem, że religijność żon Anonimowych Alkoholików koreluje zarówno z jakością, jak i trwałością ich relacji małżeńskich (H1): wysoka centralność religijności współwystępuje z wysoką jakością relacji małżeńskich żon AA (H1.1.), a także wysoką ich trwałością (H1.2.).

Słowa kluczowe: żony Anonimowych Alkoholików, centralność religijności, jakość małżeństwa

Abstract: The article presents connections between the religiosity and the quality and durability of the marriages of the wives of the members of Alcoholics Anonymous. The studies make use of *Centrality of Religiosity Scale* by Huber (C-15; Polish adaptation by Zarzycka, 2011) and the *Scale of the Quality and Durability of Marriage* by Ryś (1994a). In order to perform correlation, answers of 286 wives of members of Alcoholics Anonymous from all across the country were included. The results presented here confirm all of the hypotheses. It has turned out that the religiosity of the wives of the members of the Alcoholics Anonymous correlates with the quality and durability of their marital relationships (H1): high centrality of religiosity coexists with high quality (H1.1.) and durability of marital relationships of wives of members of AA (H1.2.).

Keywords: wives of Alcoholics Anonymous, centrality of religiosity, marriage quality

Wprowadzenie

Każdej społeczności, zarówno państwowej jak i kościelnej, powinno zależeć na tym, i z pewnością tak jest, aby rodzina opierała się na małżeństwie monogamicznym i nierozzerwalnym, gdyż tylko wtedy może spełniać właściwe sobie zadania. Rodzina powinna kształtować u swoich dzieci dojrzałą osobowość i postawy dojrzałe do małżeństwa. Wydaje się jednak, że tylko osobowość zintegrowana i osoba dojrzała do małżeństwa daje podstawę

do prognozowania, że małżeństwo będzie nierozzerwalne i będzie właściwie spełniać swe zadania. Nierozzerwalność małżeństw staje się we współczesnych czasach niezmiernie palącym problemem. Dane Głównego Urzędu Statystycznego z 2018 informują, że przeszło 30% małżeństw zawartych w Polsce rozpadło się. Z uzyskanych niepublikowanych jeszcze danych GUS wynika, że 90% badanych w Polsce jest za możliwością udzielania rozwodów. Zasadne jest zatem stwierdzenie, że małżeństwo i rodzina przeżywa we współczesnym świecie wiele kryzysów. Zadaniem naukowców i badaczy jest poszukiwanie czynników odpowiedzialnych za ten stan, czynników, które mogłyby przyczynić się do głębszego poznania wszelkich uwarunkowań funkcjonowania małżeństwa i rodziny. W tą bardzo ważną, z punktu widzenia społecznego, i szeroką problematykę społeczną, wpisuje się niniejszy artykuł. Zbadanie, opisanie i wyjaśnienie, z punktu widzenia psychologicznego, prawidłowości odnoszących się do dojrzałości do zawierania związków małżeńskich, a w konsekwencji ich jakości i trwałości, może być istotnym wkładem do wiedzy na temat prawidłowego funkcjonowania rodziny.

Prezentowany tekst, dotyczący jakości i trwałości małżeństwa poszukuje prawidłowości psychologicznych na specyficznej grupie, jaką są rodziny, w których jeden z małżonków ma problem z alkoholem. Wybrany, szczególnie interesującym nas problemem w tym opracowaniu są powiązania religijności z jakością oraz trwałością związków małżeńskich żon Anonimowych Alkoholików.

1. Teoretyczne podstawy badań własnych

1.1. Jakość i trwałość związków małżeńskich

Spanier i Lewis (1980; zob. też: Lewis, Spanier, 1979; Ryś, 1994a; Spanier, 1976), uważani za twórców pojęcia *jakości i trwałości* związku małżeńskiego, ukazują *trwałość (stabilność) związku* partnerskiego, jako określenie wspólnoty nierozzerwalnej – trwającej aż do śmierci jednego ze współmałżonków (Spanier, Lewis, 1980, s. 825-839; Lewis, Spanier, 1979, s. 269). Z kolei *jakość związku*, obejmuje takie wymiary jak: poczucie integracji partnerów, satysfakcję, szczęście, przystosowanie i komunikację. Czynniki oddziaływanymi na związek są czynniki wewnątrz diady: nagrody i kary. Nagrody, rozumiane jako źródła atrakcyjności relacji, przemieszczają diadę małżeńską w kierunku wysokiej jakości relacji. Natomiast koszty, czyli różnorodne braki spójności, napięcia czy konflikty między partnerami, przemieszczają ich w kierunku niskiej jakości małżeństwa. Drugą grupą czynników oddziaływiających na stabilność związku są czynniki spoza diady małżeńskiej. Zaliczone są tu poglądy partnerów, system wartości i wynikający stąd stopień zaangażowania w relację, stopień odporności na napięcia, zdolność do tolerancji i umiejętność rozwiązywania konfliktów (Lewis, Spanier, 1979; zob. też: Rostowska, 2003;

Rostowska, Rostowski, 2002; Ryś, 1994a; Spanier, 1976; Spanier, Lewis, 1980). Oprócz wymienionych, nie bez znaczenia jest także presja społeczna, skomplikowane prawo dotyczące rozwodów, stygmatyzacja społeczna, ścisłe trzymanie się lub silny wpływ doktryny religijnej, niska ocena alternatyw pozamałżeńskich, wysoki poziom akceptacji faktu trwania więzi oraz wysoka tolerancja konfliktów i napięć w relacji.

Model jakości i trwałości małżeństwa, autorstwa Spaniera i Lewisa (1980; zob. też: Lewis, Spanier, 1979; Ryś, 1994a; Spanier, 1976), bazuje na szeregu zmiennych psychospołecznych, dotyczących pozytywnego lub negatywnego oddziaływania wybranych czynników na ten typ relacji. Literatura przedmiotu uwzględnia szereg zmiennych takich jak zaangażowanie partnerów czy motywy zawarcia małżeństwa (Rostowski, 1987; zob. też: Rostowski, 2009; Ryś, 1997a, 1999).

Badacze podkreślają również umiejętność rozwiązywania problemów w małżeństwie (Ryś, 1994ab, 1997a, 1999) oraz umiejętność wyrażania uczuć (Levinger, Senn, 1967) i wzajemny szacunek partnerów (Walster, 1965). Rostowska (2014), Rostowski (2014), Ryś (1992, 1997a, 1999) zwracają uwagę, że bardzo ważną rolę w jakości i trwałości małżeństwa odgrywa więź emocjonalną, bliskość małżonków, miłość i zaufanie. Innymi podkreślanymi aspektami w tym aspekcie są umacnianie więzi małżeńskiej (Lewis, 1972; zob. też: Rostowska, 2006; Ryś, 1992, 1997a, 1999), wzajemne otwarcie (Levinger, Senn, 1967), dobra komunikację (Chybicka, Karasiewicz, 2009; zob. też: Rostowska, 2006; Ryś, 1996, 1997a, 1999) i zrozumienie między osobami (Kirkpatrick, 1955). Niewątpliwie istotnym elementem harmonijnego współżycia w małżeństwie jest współodczuwanie i współ-rozumienie, co podkreślają Lewis, (1972) czy Ryś (1992, 1996).

Autorzy nawiązujący do teorii atrakcyjności podkreślają, że na jakość małżeństwa może wpływać atrakcyjność fizyczna partnerów, satysfakcja z pożycia seksualnego, podobieństwo między partnerami czy w końcu dopełnianie się cech (Chybicka, Karasiewicz, 2009; zob. też: Janicka, 2003; Rostowski, 2014; Ryś, 1992, 1997a, 1999).

Autorzy poszukują również odpowiedzi na pytanie jaka rolę w jakości i trwałości małżeństwa odgrywa zmienna religijności (Rostowska, Żylińska, 2009). Analizując trwałość małżeństw, należałoby zauważyć, że w religii katolickiej rozwiązywanie węzła małżeńskiego jest niedozwolone (Styrc, 2010). Dobra płynące z trwałych związków małżeńskich dotyczą całej społeczności. Mają szczególne znaczenie dla rodziny i wychowywanych w niej dzieci. Tylko małżeństwa charakteryzujące się trwałością stwarzają odpowiednie warunki do rozwoju współmałżonków i ich dzieci.

Wiele z tych czynników, o ile nie wszystkie, ma znaczenie także w systemach rodzinnych, w których jeden z małżonków boryka się z problemem uzależnienia od alkoholu. Jednak są też inne czynniki specyficzne, nie występujące (albo oddziałujące w znacznie mniejszym nasileniu) w małżeństwach „zdrowych”. Trudności doświadczane w obliczu alkoholizmu współmałżonka i własnego współuzależnienia powodują, że w

przeżyciach żon Anonimowych Alkoholików bardzo często na pierwszy plan wysuwa się labilność samooceny, zaburzenia granic, poczucie nadodpowiedzialności za innych a także tendencja do utrzymywania związku z osobą, która jest uzależniona mimo doświadczanych krzywd (Cierpiałkowska, Ziarko, 2010).

1.2. Religijność

Drugą zmienną – wyjaśniającą – szczególnie interesującą w niniejszym opracowaniu, jest religijność. Do prezentowanego tu opracowania przyjęto model religijności Hubera (2003; za: Goździewicz-Rostankowska, Zarzycka, Tychmanowicz, 2018; Śliwak, Zarosińska, Zarzycka, Piaszczak, 2017; Zarzycka, 2011; Ziółkowska, 2013). Model ten prezentuje koncepcje centralności religijnej i jest syntezą podejścia Allporta (1988), Starka i Glocka (1968) oraz Kelly'ego (1955). W koncepcji tej, *religijność* jest konstruktym psychologicznym, rozumianym jako zdolność jednostki do interpretowania i konstruowania rzeczywistości z uwzględnieniem znaczeń religijnych. System konstruktów religijnych należy traktować jako psychologiczną podstawę spostrzegania oraz interpretowania rzeczywistości przez osobę. Religijny konstrukt traktowany jest tu na równi z innymi psychologicznymi konstruktami. Im bardziej nadrzędne miejsce w hierarchii innych konstruktów zajmuje konstrukt religijny, tym bardziej znaczący w postrzeganiu i interpretowaniu rzeczywistości staje się kategorią związaną z religią (Huber, 2003; za: Zarzycka, 2011). Aby treści religijne mogły silnie oddziaływać na emocje, myśli i zachowanie człowieka, muszą być usytuowane jak najbliżej centrum systemu.

Wielowymiarowa koncepcja religijności, stworzona przez Hubera (2003, 2004; za: Goździewicz-Rostankowska i in., 2018; Śliwak i in., 2017), wyodrębnia pięć sfer. Pierwsza z nich to zainteresowanie problematyką religijną, które wyraża poznawczy stosunek podmiotu do treści religijnych (obejmuje jego myśli, refleksje czy rozważania). Druga – przekonania religijne – są subiektywną oceną prawdopodobieństwa istnienia rzeczywistości transcendentnej. Określają one także intensywność postawy otwartości na transcendencję w różnorodnej formie. Modlitwa jest trzecią sferą religijności. Opisuje ona zdolność człowieka do nawiązania indywidualnego, osobowego dialogu z Bogiem. Ważne jest tutaj również zaangażowanie w rytualne praktyki modlitewne. Kolejna sfera – doświadczenie religijne – dostarcza informacji na temat indywidualnego przekonania o istnieniu świata transcendentalnego i obecności transcendencji w doświadczeniach osobistych człowieka. Ostatnią sferą jest kult. Określa on wymiar społeczny religijności i stanowi praktyczne konsekwencje posiadanych przez człowieka przekonań religijnych (Ziółkowska, 2013, s. 19).

Badania psychologiczne i socjologiczne wskazują, iż religia odgrywa ważną rolę w systemie wartości Polaków (Styrc, 2010; zob. też: Mandes, 2004; Marody, 2004, Mynarska, 2010). Potwierdzają to także badania Lyngstad i Jalovaara (2010) czy Rydzewskiego (2010),

gdzie przynależność religijna i wysoki stopień religijności okazały się czynnikami stabilizującymi wspólnotę małżeńską. Analogiczne powiązania jakości relacji małżeńskiej i religijności wykryto w badaniach Hunt i King (1978) czy Rostowskiej i Żylińskiej (2009).

Z kolei Robinson (1994) podaje, że większość par postrzega swoją religijność i wiarę jako czynnik utrzymujący i rozwijający ich więź. Doniesienia te sugerują, że orientacja religijna może mieć znaczenie w jakości i stabilizowaniu małżeństwa, dzięki obecności emocjonalnego, społecznego i duchowego wsparcia oraz moralnego doradztwa.

Również zespół Mahoney (Mahoney, Pargament, Jewell, Swank, Scott, Emery, Rye, 1999) podkreślił integrację religijności oraz jakości i trwałości związku małżeńskiego. Badane przez niego diady cechowały się wyższym wskaźnikiem ogólnego przystosowania, dostrzeganiem większych korzyści płynących z relacji, mniejszą ilością konfliktów i agresją słowną przy jednocześnie wyższej współpracy werbalnej.

Podobne rezultaty osiągnięto w dokonanym dwa lata później przeglądzie badań (Mahoney, Pargament, Tarakeshwar, Swank, 2001). Także i tym razem zarejestrowano znaczenie religijności, która zmniejszała ryzyko rozwodu i poprawiała ogólne funkcjonowanie związku.

Założenie, że struktura systemu wartości i religijność żon Anonimowych Alkoholików łączy się z jakością i trwałością ich więzi małżeńskich, popierają już sami autorzy teorii – Lewis i Spanier (1979; zob. też: Ryś, 1994a; Spanier, 1976; Spanier, Lewis, 1980). Wskazują oni bowiem, iż system wartości małżonków jest jednym z czynników spoza diady, który ma znaczenie dla stabilności ich pożycia. Znaczenie systemu wartości, kompatybilnego z modelem wartości przyjmowanym przez partnera, podkreśla teoria atrakcyjności interpersonalnej oraz tacy autorzy jak Adamczyk (2013), Doniec (2011), Jabłońska (2011), Jankowiak (2007), Plopa (2002a, 2002b, 2005, 2006), Rostowski (1987) czy Ryś (1992, 1994ab, 1997b, 1999).

Teoria atrakcyjności interpersonalnej oraz wspomniani badacze donoszą, iż wartości, które są uznawane za istotne wspólnie przez obu partnerów, scalają bowiem ich więź i wspólnotę małżeńską (Ryś, 1997b; zob. też: Adamczyk, 2013). Niewątpliwie, im szerszy jest zakres wspólnych norm i wartości, tym mniej jest źródeł konfliktów. Podzielanie wspólnej etyki przez męża i żonę, pozwala im na lepsze wzajemne zrozumienie, ponieważ prezentują podobny światopogląd (Ryś, 1997b). Jak podaje Rostowski (1987), pary, które preferują tożsame wartości, dla których normy religijne są bardzo ważne, oceniają swoje małżeństwa jako dobrane.

1.3. Specyfika funkcjonowania żon Anonimowych Alkoholików

Podjęcie przyczynowo-skutkowe (np. behawioryzm, teoria społecznego uczenia się) definiując *współzależnienie* podkreśla, iż jest to utrwalona, nieprzystosowawcza strategia

radzenia sobie ze stresem, która zostaje ukształtowana w związku partnerskim z osobą uzależnioną od alkoholu (Mellibruda, Sobolewska, 1997; zob. też: Morgan, 1991). Ujęcie strukturalno-systemowe kładzie natomiast nacisk na wzorzec transakcji i komunikacji, który pełni rolę homeostatyczną wobec systemu rodzinnego zagrożonego rozpadem (Steinglass, 1980; zob. też: Wegscheider-Cruse, 2000).

Najszerze ujęcie zjawiska proponuje zaś Cermak (1988, s. 111), twierdząc, że osoba przejawia symptomy współuzależnienia, jeśli jej psychologiczno-fizyczne funkcjonowanie jest „zależne od” lub „podlega kontroli” osób, które same są zależne lub kontrolowane przez jakieś siły (w tym wypadku – przez uzależnienie od alkoholu).

Badacze zjawiska koalkoholizmu (Woititz, 1986, s. 25; zob. też: Mellibruda, 1999, s. 114-115; Wobiz, 2001, s. 25) podkreślają różnorodne symptomy współuzależnienia, takie jak: litościwą koncentrację na osobie uzależnionej, nadopiekuńczość, unikanie okazji do picia, poczucie winy, niepokój, permanentne martwienie się, złudne nadzieje, zakłopotanie, zamęt, kłamstwa, rozczarowanie, złość, bezradność, letarg, rozpacz, poczucie krzywdy i problemy seksualne.

Mellibruda i Szczepańska (1989ab; zob. też: Cierpiałkowska, Ziarko, 2010; Margasiński, 1996; Wobiz, 2001) definiują koalkoholizm jako specyficzną formę uzależnienia, która przejawia się zależnością od drugiej osoby i jej problemów. Jest on więc procesem o symptomach paralelnych w stosunku do przejawów alkoholizmu.

Wśród wskaźników współuzależnienia wymienione zostają:

- (1) koncentracja myśli, uczuć i zachowań na piciu osoby uzależnionej i dążenie do odciążenia jej od tego;
- (2) usztywnienie i ograniczenie zachowań i reakcji związanych z kontrolowaniem picia uzależnionego współmałżonka;
- (3) powtarzanie mechanizmów podejmowania i powstrzy-mywania się od stereotypowych reakcji na picie;
- (4) ciągła nadzieja na uzyskanie kontroli nad piciem partnera i ograniczenie ilości spożywanego przez niego alkoholu;
- (5) zmiany w intensywności reagowania na picie uzależnionego współmałżonka;
- (6) przykre stany emocjonalne, takie jak niepokój, rozdrażnienie, itp. w okresach abstynencji męża;
- (7) obniżenie intensywności przykrych stanów uczuciowych, towarzyszących przerwie w piciu;
- (8) niemożność rozstania się z uzależnionym małżonkiem, mimo doświadczania okresowych pragnień odejścia od niego. Zjawisko współuzależnienia występuje więc zarówno w okresach picia małżonka, jak i w czasie abstynencji i leczenia.

Koalkoholizm ma określone znaczenie dla przebiegu relacji między mężem a żoną, i między wszystkimi członkami rodziny (Szczepańska, 1992; zob. też: Wobiz, 2001).

Na pierwszy plan wysuwa się spostrzeżenie, iż istotą koalkoholizmu jest coraz silniejsze i głębsze wikłanie się w destrukcyjną relację i podejmowanie coraz bardziej nieadaptacyjnych sposobów zachowania.

2. Metodologia badań własnych

2.1. Problem i hipotezy

Dotychczasowe badania nad związkiem jakości i trwałości małżeństwa oraz religijnością ujawniły, że między tymi zmiennymi występują istotne statystycznie związki (Hunt, King 1978; zob. też: Mahoney i in. 1999, 2001; Rostowska, Żylińska 2009). Wykazano, że wysoka religijność sprzyja wysokiej jakości i trwałości małżeństwa, oraz, że z wysoką religijnością idą w parze takie cechy jak lepsze ogólne przystosowanie się w małżeństwie, postrzeganie większych korzyści płynących z relacji, mniejsza konfliktowość i agresja słowna oraz większa współpraca werbalna. Podobne powiązania – między religijnością i trwałością więzi małżeńskiej – odnotowano w publikacjach Lyngstad i Jalovaara (2010) oraz Rydzewskiego (2010). Również Robinson (1994) podaje, że większość badanych przez niego małżeństw uznaje swoją wiarę i religijność jako czynnik utrzymujący i rozwijający ich relację.

W niniejszym opracowaniu postanowiono sprawdzić czy religijność, rozumiana jako konstrukt poznawczy, wiąże się z jakością i trwałością małżeństwa. Odpowiedzi na to pytanie poszukiwano na specyficznej grupie osób badanych, jakimi są kobiety współuzależnione, czyli żony Anonimowych Alkoholików.

Celem badań jest poszukiwanie powiązań między centralnością religijności i jej wymiarami a jakością i trwałością małżeństw żon Anonimowych Alkoholików. W tym kontekście sformułowano problem w postaci pytania: Czy istnieją powiązania, a jeżeli tak to jakie, między centralnością religijności i jej wymiarami a jakością i trwałością małżeństwa w grupie żon Anonimowych Alkoholików?

Tak sformułowane pytanie badawcze pozwoliło na wysunięcie następujących hipotez:

H1.: Centralność religijności żon Anonimowych Alkoholików koreluje z jakością i trwałością ich relacji małżeńskich.

H1.1.: Wysoka centralność religijności koreluje z wysoką jakością relacji małżeńskich żon Anonimowych Alkoholików.

H1.2.: Wysoka centralność religijności koreluje z wysoką trwałością relacji małżeńskich żon Anonimowych Alkoholików.

2.2. Charakterystyka zastosowanych metod

W projekcie badawczym zastosowano baterię testów, która obejmuje *Skalę Centralności Religijności* S. Hubera (C-15), *Skalę Jakości i Trwałości Matżeństwa* M. Ryś oraz arkusz biograficzny.

Arkusz biograficzny. W metryczce uwzględniono następujące dane socjodemograficzne: wiek, wykształcenie, stan cywilny, miejsce zamieszkania, okres abstynencji (byłego) męża, jego czas przebywania we wspólnocie AA i liczbę prób wyjścia z uzależnienia. Pytano także o uczestnictwo kobiet w terapii własnej.

Centralność religijności – Skala C-15. Skala została zaadaptowana przez B. Zarzycką (2011) i służy do badania centralności religijności w osobowości młodzieży i dorosłych. Metoda umożliwia także określanie motywacyjnych aspektów treściowych poszczególnych wymiarów religijności. Skala składa się z 15 pozycji, ujętych w pięć podskal¹ (po trzy pozycje w każdej podskali; Zarzycka, 2011; zob. też: Goździewicz-Rostankowska i in., 2018; Śliwak i in., 2017): 1. Zainteresowanie problematyką religijną, 2. Przekonania religijne, 3. Modlitwa, 4. Doświadczenie religijne, 5. Kult. Osoba badana ustosunkowuje się do poszczególnych pozycji kwestionariusza, wskazując w jakim stopniu treść zawarta w pytaniu jej dotyczy. Badanie pozwala uzyskać wynik ogólny (centralność religijności), rozumiany jako suma wyników z podskal oraz wyniki w pięciu, opisanych wyżej podskalach, które służą do badania motywacyjnych aspektów treściowych wymiarów religijności. Trafność metody była weryfikowana poprzez zastosowanie analizy struktury czynnikowej skali oraz na podstawie korelacji z innymi metodami do badania religijności (Skalą Centralności Postawy Religijnej W. Prężyny, skalą Przeżywanym Relacji do Boga D. Hutsebauta, Skalą Intensywności Postawy Religijnej Prężyny, Skalą Przekonań Postkrytycznych Hutsebauta; Zarzycka, 2011). Wskaźniki rzetelności są szczególnie wysokie w przypadku maturzystów, studentów, nauczycieli, osób chorych na astmę (0,77-0,96), zaś niskie u pacjentów chorych psychiatrycznie i osób należących do grup religijnych (0,341-0,91; Zarzycka, 2011). W badanej grupie wskaźnik *alfa* Cronbacha wynosi natomiast 0,95.

Skala Jakości i Trwałości Matżeństwa została opracowana przez M. Ryś (1994a) w oparciu o analizy dokonane przez R.A. Lewisa i G.B. Spaniera (1979). Ich badania dotyczyły pozytywnego i negatywnego wpływu wybranych czynników na małżeństwo (Ryś, 1994a, s. 21). Zebrane dane poklasyfikowano na dwie grupy - czynniki oddziałujące na jakość małżeństwa i na jego trwałość. Na poszczególne pozycje Skali (40 dotyczących jakości relacji małżeńskiej i 20 odnoszących się do trwałości związku) badani odpowiadają przy użyciu 5-stopniowej skali wskazując, w jakim stopniu dane stwierdzenie dotyczy ich małżeństwa (od 5-bardzo wysoka do 1-brak). Trafność Skali określono przy zastosowaniu

¹ Opis wymiarów centralności religijności został przytoczony w części teoretycznej, w paragrafie poświęconym religijności.

kryterium zewnętrznego (Ryś, 1994a). Zbadano bowiem 60 małżeństw, które samodzielnie określiły swoją relację jako bardzo udaną (wysoka jakość – 30 związków małżeńskich) lub bardzo nieudaną (niska jakość – również 30 małżeństw).

W badaniach własnych, wykonano dodatkowo eksploracyjną analizę czynnikową, metodą głównych składowych z rotacją Oblimin. Celem tego zabiegu było wyodrębnienie czynników składowych trwałości relacji małżeńskiej. Na podstawie wykresu osypiska wyodrębniono trzy czynniki. Czynniki pierwszy wyjaśniał 29% wariacji ogólnego wyniku trwałości małżeństwa. W jego skład weszły pozycje skali numer: 1, 2, 4, 9, 12, 14, 17, 18 i 19. Drugi czynnik wyjaśniał 14% zmienności wyników trwałości więzi. Objął on następujące pozycje: 5, 8, 13, 16 i 20. Natomiast czynnik trzeci wyjaśniał 10% wariacji wyników trwałości wspólnoty małżeńskiej i w jego skład wchodziły pozycje: 3, 6, 7, 10, 11 i 15. Wszystkie trzy czynniki wyjaśniały łącznie 53% wariacji wyników wyjściowej zmiennej. Analizując psychologicznie uzyskane czynniki, można spostrzec, że czynnik pierwszy określa przekonanie o trwałości małżeństwa, czynnik drugi – umiejętność znoszenia napięć, natomiast czynnik trzeci – niską atrakcyjność własnego małżeństwa. W grupie osób badanych, rzetelność całej Skali Trwałości Małżeństwa a także jej poszczególnych czynników okazała się zadowalająca. Współczynniki *alfa* Cronbacha wynosiły od 0,71 do 0,87 dla poszczególnych czynników, natomiast dla wyniku ogólnego – 0,84. Z kolei dla Skali Jakości Małżeństwa, współczynnik *alfa* Cronbacha w badanej grupie wyniósł 0,95.

2.3. Badane osoby

Badana grupa jest jednopłciowa – stanowi ją 286 kobiet, których mężami są mężczyźni uzależnieni od alkoholu, uczestniczący w grupie Anonimowych Alkoholików. Wszystkie osoby badane są mężatkami. Jedynie niewielki odsetek, znajduje się obecnie w separacji (2,8%). Średnia wieku respondentek wyniosła nieco ponad 46 lat, przy odchyleniu standardowym równym 11,18 lat. Większość kobiet ma wykształcenie wyższe – licencjat (nieco ponad 30%) lub tytuł magistra (25,5%). Niewiele ponad 18% badanych osób ma wykształcenie średnie. Zbliżona liczba – prawie 16,5% – ma wykształcenie zawodowe. Niewielki odsetek kobiet – prawie 2% – posiada wykształcenie podstawowe. Również mały procent badanych żon AA ukończyło studia podyplomowe – 8,05%. Najczęściej są to mieszkanki średnich miast (34,6%). Nieco mniej osób pochodzi z małego lub dużego miasta (kolejno: 26,6% oraz 23,1%). Najmniejszy odsetek badanych mieszka na wsi – 15,7%.

Długość okresu abstynencji męża to kolejna zmienna, opisująca grupę badanych kobiet. Ze względu na obserwacje znacznie odstające od średniej (zarówno kilka dni, jak i 30 lat), podana zostaje mediana, wynosząca przeciętnie 6 lat trzeźwości. Z wyżej opisaną zmienną powiązany jest także okres przebywania męża we wspólnocie AA. Także i tym razem podana zostaje mediana, także wynosząca 6 lat uczestnictwa w grupie AA.

Najkrótszy okres to zaledwie dwa dni, najdłuższy zaś – 35 lat. Podjęte przez współmałżonka próby wyjścia z uzależnienia także różnicują grupę badanych respondentek. Niektóre kobiety nie wskazały konkretnej liczby prób, ale używały takich sformułowań, jak „dużo” (K_27 i K_68) czy „milion” (K_51 i K_151). Jedna z respondentek nie podała żadnych danych. Z tego powodu, do analizy ilości prób wyjścia z uzależnienia, podjętych przez męża, przyjęto odpowiedzi 281 kobiet. U blisko 60% biorących udział w badaniu, współmałżonek znajduje się obecnie w pierwszej lub drugiej próbie wyjścia z uzależnienia (29,4% mężów podejmuje swoje drugie staranie, zaś dla 28,3% jest to pierwsza próba utrzymania trzeźwości).

3. Analiza uzyskanych wyników

Weryfikując postawione hipotezy, przetestowano powiązania pomiędzy religijnością żon AA a jakością i trwałością ich więzi małżeńskich (tabela 1).

Tabela 1. Korelacje między religijnością oraz jakością i trwałością związków małżeńskich żon AA (N=286)

Zmienna	Jakość małżeństwa		Przekonanie o trwałości		Znoszenie napięć		Atrakcyjność własnego małżeństwa		Trwałość małżeństwa (WO)	
	<i>r</i>	<i>p</i>	<i>r</i>	<i>p</i>	<i>r</i>	<i>p</i>	<i>r</i>	<i>p</i>	<i>r</i>	<i>p</i>
Zainteresowanie tematyką religijną	0,282	0,001	0,432	0,001	0,267	0,001	0,139	0,019	0,408	0,001
Przekonania religijne	0,263	0,001	0,442	0,001	-0,010	0,863	0,370	0,001	0,400	0,001
Modlitwa	0,294	0,001	0,466	0,001	0,184	0,002	0,251	0,001	0,441	0,001
Doświadczenie religijne	0,063	0,286	0,309	0,001	0,318	0,001	-0,054	0,361	0,279	0,001
Kult	0,139	0,019	0,363	0,001	0,331	0,001	0,097	0,100	0,376	0,001
Centralność religijności	0,235	0,001	0,470	0,001	0,273	0,001	0,172	0,004	0,445	0,001

Analiza uzyskanych korelacji unaoczniała, że z jakością wspólnoty małżeńskiej, jej trwałością oraz każdą jej składową, wiąże się ogólny wynik centralności religijności w systemie konstruktów osobistych badanych żon AA, ich zainteresowanie tematyką religijną oraz modlitwa (łącznie 15 korelacji istotnych statystycznie). Powiązania istotne statystycznie zarejestrowano również między głównymi zmiennymi zależnymi niniejszego opracowania a przekonaniem religijnym i kultem. Najmniej interakcji (jedynie trzy) zaobserwowano z doświadczeniem religijnym. Wszystkie korelacje są dodatnie, niskie lub co najwyżej umiarkowane. Najsilniejsze powiązanie wystąpiły między przekonaniem o trwa-

łości małżeństwa a: centralnością religijności, modlitwą, przekonaniem religijnym oraz zainteresowaniem tematyką religijną oraz między ogólnym wynikiem trwałości relacji a: centralnością religijności, modlitwą, zainteresowaniem tematyką religijną i przekonaniem religijnym.

Wyniki te można interpretować następująco: kobiety, dla których religijność zajmuje centralne miejsce w systemie konstruktów osobistych, mogą mieć bardziej satysfakcjonujące i trwałe małżeństwa. Cechują się one także silniejszym przekonaniem o trwałości relacji, lepszą umiejętnością znoszenia napięć i wyższą oceną atrakcyjności własnych więzi. Co więcej, wyższy poziom zainteresowania tematami religijnymi współwystępuje z wyższą jakością i trwałością związku małżeńskiego, a także z silniejszym przekonaniem o jego trwałości, większą zdolnością znoszenia napięć i niższą negatywną oceną atrakcyjności małżeństwa. Analogiczne zależności dotyczą kobiet, które często nawiązują kontakt z rzeczywistością transcendentną poprzez modlitwę. Respondentki, które wierzą w istnienie rzeczywistości transcendentnej i na nią otwarte, mają bardziej satysfakcjonujące i trwałe wspólnoty małżeńskie. Wyższe jest także ich przekonanie o trwałości relacji i ocena jej atrakcyjności. Osoby, które często przeżywają doświadczenia religijne, lepiej znoszą napięcia w życiu codziennym i są silniej przekonane, że ich małżeństwo będzie trwało aż do śmierci. Ich związki cechuje także wyższa trwałość. Częste uczestnictwo w nabożeństwach i praktykach religijnych, wiąże się natomiast z wyższą jakością i trwałością relacji oraz silniejszym przekonaniem o stabilności małżeństwa, a także większą umiejętnością znoszenia napięć w życiu rodzinnym i małżeńskim.

4. Podsumowanie dyskusja wyników

Pierwsza część analiz dotyczyła weryfikacji *jakości relacji małżeńskiej* żon Anonimowych Alkoholików. Analiza powiązań w zakresie centralności religijności oraz jakości więzi małżeńskiej, pozwoliła wyodrębnić związki istotne statystycznie pomiędzy ogólnym wynikiem centralności religijności w strukturze osobowości żon AA, a jakością ich wspólnoty małżeńskiej. Powiązanie to jest dodatnie, co oznacza, że kobiety, u których religijność jest centralna, opisują swe małżeństwa jako jakościowo lepsze. Postrzegają je także jako bardziej zadowolające, zintegrowane i przystosowane, niż u kobiet z religijnością heteronomiczną lub marginalną. Małżeństwa żon AA o autonomicznej religijności charakteryzuje wyższy poziom wzajemnego zaakceptowania, tolerancji, szacunku, życzliwości, szczęścia, miłości czy okazywania uczuć. Również ich pożycie seksualne jest bardziej satysfakcjonujące. Kobiety te są bardziej zadowolone z udziału współmałżonka w pracach domowych i jego pracy zawodowej. Większe jest także podobieństwo małżonków pod względem charakteru, ważnych poglądów, wartości, norm moralnych, przekonań i praktyk religijnych, postaw rodzicielskich czy spraw materialnych. Większa jest ich

otwartość, wierność, uczciwość, szczerść czy zaufanie oraz poczucie bycia zrozumianym we wszystkich ważnych sytuacjach. Osoby badane, cechujące się wyższym poziomem centralności religijności w systemie konstruktów osobistych, silniej akceptują zainteresowania małżonka i mają z nim więcej wspólnych tematów do rozmów. Respondentki te widzą własne oddziaływanie na ubogacenie wewnętrzne partnera oraz wierzą, że wzajemna miłość będzie się rozwijała. Częściej doświadczają one także bliskości, jedności i więzi z mężem, niż żony z religijnością heteronomiczną lub marginalną. Kobiety o religijności peryferyjnej, czasem tracą świadomość partnerstwa w relacji i zastanawiają się, czy małżonek jest właściwie wybranym partnerem życiowym. Zdarza się, że nie mogą na niego liczyć. Natomiast respondentki, dla których religijność jest ważniejsza, rzadziej tego doświadczają. Trudności w rozwiązywaniu konfliktów i stała ich obecność, niska ocena atrakcyjności męża, niewielka wiedza o małżeństwie przed jego zawarciem i niezajomość płodności małżeńskiej oraz niezgodność posiadanej liczby dzieci z oczekiwaniami – te czynniki sprawiają, że zadowolenie i satysfakcja z małżeństwa kobiet o peryferyjnej pozycji religijności w systemie konstruktów osobistych, jest niższa niż tych żon, dla których religijność jest kluczowa i często aktywowana. Opis ten pozwala więc potwierdzić hipotezę H1.1., mówiącą o związkach wysokiej centralności religijności z wysoką jakością małżeństwa żon AA.

Odnosząc wyniki badań własnych do raportów istniejących już w literaturze, stwierdza się, iż są one kompatybilne z raportami Mandes (2004), Marody (2004), Mynarskiej (2010) czy Styrca (2010). Wymienieni autorzy, stosując inne narzędzia do badania religijności, donoszą że religia odgrywa istotną rolę w systemie wartości Polaków. Korelacje pomiędzy religijnością i jakością relacji małżeńskiej, wykryto również w badaniach Hunt i King (1978) oraz Rostowskiej i Żylińskiej (2009).

Także Robinson (1994) podaje, że orientacja religijna może odgrywać znaczącą rolę w konstruowaniu satysfakcji z życia małżeńskiego dzięki społeczno-emocjonalno-duchowemu wsparciu i doradztwu moralnemu. Badane przez zespół Mahoney'a (1999) małżeństwa cechowały się wyższym poziomem religijności przy lepszym ogólnym przystosowaniu, czerpaniu większych korzyści płynących z więzi, niższej konfliktowości i agresji słownej oraz większej współpracy werbalnej. W dokonany dwa lata później przeglądzie badań, zespół Mahoney'a (2001) ponownie podkreślił znaczenie religijności, która poprawiała ogólne funkcjonowanie związku.

Druga część analiz dotyczyła testowania *trwałości więzi małżeńskiej* kobiet, których mężowie są uzależnieni od alkoholu i uczęszczają na spotkania AA. Wyodrębniono zatem powiązania między ogólnym wynikiem centralności ich religijności a trwałością wspólnoty małżeńskiej. Związek ten jest dodatni. Można powiedzieć, że kobiety, dla których religijność jest centralna, mogą mieć trwalsze, stabilniejsze małżeństwa. Cechują się one także wyższym przekonaniem o trwałości relacji, wyższą umiejętnością znoszenia napięć i wyżej oceniają

atrakcyjność własnego małżeństwa. Kobiety z religijnością autonomiczną, częściej starają się utrzymać swą relację za wszelką cenę (także w czasie choroby współmałżonka) oraz silniej wierzą, że ich małżeństwo będzie trwało aż do śmierci. Nie czują się zniechęcone tą relacją oraz nie chcą jej rozwiązywać. Nie sądzą też, by rozejście się, gdy w małżeństwie jest źle, było prawidłowym działaniem. Respondentki o centralnej pozycji religijności, częściej widzą sens angażowania się w budowę trwałości małżeńskiej oraz mają większą świadomość przekonań religijnych oddziałujących na trwałość więzi. Łatwiej znoszą trudy i napięcia związane z życiem rodzinnym; nie uciekają od nich. Mają także większą zdolność przebaczenia. Nierzadko mogą cieszyć się pozytywnym wzorem relacji własnych rodziców oraz prawidłowymi relacjami z teściami. Nie przeceniają również wartości całkowitej niezależności. Czasem lubią być poza domem i rodziną, i z reguły nie odczuwają poczucia winy z tego powodu. Raczej nie myślą o angażowaniu się w pozamałżeński związek emocjonalny. Rzadko też sądzą, że mężczyźni inni niż współmałżonek, są bardziej atrakcyjni. Częściej dostrzegają one znaczenie przedmałżeńskich doświadczeń seksualnych z innymi partnerami, w aktualnym życiu małżeńskim. Potwierdzona została tym samym hipoteza mówiąca o współwystępowaniu wysokiej centralności religijności i wysokiej trwałości relacji małżeńskich żon AA (H1.2.).

Odnosząc powyższe dane do badań istniejących już w literaturze, należy przytoczyć raporty Lyngstad i Jalovaara (2010) czy Rydzewskiego (2010). Wykazano w nich, że przynależność religijna i wysoki stopień religijności były czynnikami stabilizującymi więź małżeńską. Podobnie odnotowuje Robinson (1994): większość badanych przez niego par postrzega swą wiarę i religijność, jako czynniki utrzymujące relację. Dane te pokazują więc, że orientacja religijna może odgrywać znaczącą rolę w stabilizowaniu małżeństwa poprzez moralne doradztwo oraz społeczno-emocjonalno-duchowe wsparcie. Także Mahoney i inni (1999, 2001) unaocznili znaczenie religijności, która zmniejszała ryzyko rozwodu.

Konkludując, należy stwierdzić, że w wyniku testowania hipotez potwierdzona została także hipoteza H1, mówiąca, iż religijność żon Anonimowych Alkoholików koreluje zarówno z jakością, jak i trwałością ich relacji małżeńskich.

Podając wnioski aplikacyjne z niniejszych badań, zaleca się rozwój i utrzymanie na wysokim poziomie centralności religijności w systemie konstruktów osobistych żon Anonimowych Alkoholików. Proponuje się zatem kreowanie i wspieranie różnorodnych form życia religijnego. Dzięki temu możliwa będzie konfrontacja kobiet z treściami religijnymi, doświadczenie, a także nawiązanie i podtrzymywanie kontaktu z rzeczywistością transcendentną. Pomocny w tym będzie niewątpliwie udział w różnego rodzaju praktykach i nabożeństwach religijnych.

Kończąc dotychczasowe rozważania, warto wskazać na szereg możliwości, jakie stoją przed przyszłymi badaczami. Ciekawym doświadczeniem mogłaby się okazać eksploracja tematu w odniesieniu do mężów (uzależnionych od alkoholu, uczestników grup

AA), jak również osób uzależnionych, ale korzystających z innych niż grupa AA, form pomocy. Interesujące może być także poruszenie bieżących kwestii w odniesieniu do osób uzależnionych od innych substancji psychoaktywnych, ale również innych form uzależnień, takich jak chociażby hazard.

Bibliografia:

- Adamczyk, K. (2013). Inteligencja emocjonalna i system wartości małżonków a ich komunikacja interpersonalna, *Kwartalnik Naukowy Fides et Ratio*, 2(13), 72-101.
- Allport, G.W. (1988). *Osobowość i religia*, Warszawa: Instytut Wydawniczy PAX.
- Cermak, T.L. (1988). *A time to heal. The road to recovery for adult children of alcoholics*, Los Angeles: Jeremy P. Tarcher Institute.
- Chybicka, A., Karasiewicz, K. (2009). Zadowolenie z intymnych relacji oraz poczucie własnej atrakcyjności i komunikacji w związkach narzeczeńskich i małżeńskich, (w:) T. Rostowska (red.), *Psychologia rodziny. Małżeństwo i rodzina wobec współczesnych wyzwań*, 136-161, Warszawa: Difin.
- Cierpiałkowska, L., Ziarko, M. (2010). *Psychologia uzależnień – alkoholizm*, Warszawa: Wydawnictwa Akademickie i Profesjonalne.
- Doniec, R. (2001). *Rodzina wielkiego miasta*, Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.
- Goździewicz-Rostankowska, A., Zarzycka, B., Tychmanowicz, A. (2018). Centralność religijności i przekonania postkrytyczne a otwartość na karierę międzynarodową studentów, *Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska, Sectio J*, 31(1), 49-168.
- Hunt, R.A., King, M.B. (1978). Religiosity and Marriage, *Journal for the Scientific Study of Religion*, 17(4), 399-406.
- Jabłońska, A. (2011). Czy będziemy ze sobą szczęśliwi – czyli cała rzecz o satysfakcji ze związku, pobrano z: <http://www.psychologia-spoeczna.pl/artykuly/864-czy-bdziemy-ze-sob-szczliwi-czyli-caa-rzecz-o-satysfakcji-ze-zwizku.html>
- Janicka, I. (2003). Małżeństwo czy związek niezalegalizowany, (w:) I. Janicka, T. Rostowska (red.), *Psychologia w służbie rodziny*, 68-77, Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego.
- Jankowiak, B. (2007). Problematyka jakości i trwałości relacji partnerskich w teorii i badaniach, *Przegląd Terapeutyczny*, 3, 1-25.
- Kelly, G.A. (1955). *The psychology of personal constructs, Volume 2: Clinical diagnosis and psychotherapy*, New York: Norton.
- Kirkpatrick, C. (1955). *The Family as Process and Institution*, New York: The Ronald Press Company.
- Lewis, R.A. (1972). A Developmental Framework for the Analysis of Premarital Dyadic Formation, *Family Process*, 11(1). DOI: 10.1111/j.1545-5300.1972.00017.x.

- Lewis, R.A., Spanier, G.B. (1979). Theorizing about the Quality and Stability of Marriage, (in:) W.R. Burr, R. Hill, F.I. Nye, I.L. Reiss (eds.), *Contemporary Theories about the Family. Research-Based Theories. Vol. 1*, 268-294, New York: THE FREE PRESS.
- Levinger, G., Senn, D.J. (1967). Disclosure of feelings in marriage, *Merrill-Palmer Quarterly*, 13(3), 237-249.
- Lyngstad, T.H., Jalovaara, M. (2010). A review of the antecedents of union dissolution, *Demographic Research*, 23(10), 257-292.
- Mahoney, A., Pargament, K.I., Jewell, T., Swank, A.B., Scott, E., Emery, E., Rye, M. (1999). Marriage and the spiritual realm: The role of proximal and distal religious constructs in marital functioning, *Journal of Family Psychology*, 13(3), 321-338.
- Mahoney, A., Pargament, K.I., Tarakeshwar, N., Swank, A.B. (2001). Religion in the Home in the 1980s and 1990s: A Meta-Analytic Review and Conceptual Analysis of Links Between Religion, Marriage, and Parenting. *Journal of Family Psychology*, 15(4), 559-596.
- Mandes, S. (2004). *Forms of religiousness in Polish society*, (w:) A. Jasińska-Kania, M. Marody (red.), *Poles among Europeans*, 133-151, Warszawa: Scholar.
- Margasiński, A. (1996). *Analiza psychologiczna systemów rodzinnych z chorobą alkoholową*, Częstochowa: Wydawnictwo WSP.
- Marody, M. (2004). The changing religiosity of Poles, (w:) A. Jasińska-Kania, M. Marody (red.), *Poles among Europeans*, 109-132, Warszawa: Scholar.
- Mellibruda, J. (1999). *Psychologiczna analiza funkcjonowania alkoholików i członków ich rodzin. Podsumowanie badań realizowanych w latach 1986-1990. Studia psychologiczna nad funkcjonowaniem osób z problemami alkoholowymi i metodami terapii, tom II*. Warszawa: Instytut Psychologii Zdrowia: PTP.
- Mellibruda, J., Sobolewska, Z. (1997). Koncepcja i terapia współuzależnienia, *Alkoholizm i Narkomania*, 3(28), 421-430.
- Mellibruda, J., Szczepańska, H. (1989a). *Psychologiczne problemy żon alkoholików, sprawozdanie z II fazy badań*, Warszawa: Wydawnictwo Instytutu Psychologii Zdrowia i Trzeźwości PTP.
- Mellibruda, J., Szczepańska, H. (1989b). *Współuzależnienie i inne problemy psychologiczne żon pacjentów uzależnionych*, Warszawa: Wydawnictwo Instytutu Psychologii Zdrowia i Trzeźwości PTP.
- Morgan, J. (1991). What is co-dependency?, *Journal of Clinical Psychology*, 47(5), 720-729.
- Mynarska, M. (2010). *Individual Fertility Choices in Poland*, Warszawa: Wydawnictwo UKSW.
- Plopa, M. (2002a). Doświadczenie intymności a satysfakcja z małżeństwa, *Małżeństwo i Rodzina*, 3, 13-26.
- Plopa, M. (2002b). Z badań nad podmiotowymi uwarunkowaniami powodzenia i de-zintegracji związków małżeńskich, (w:) L. Gapik, A. Woźniak (red.), *Postępy*

- psychoterapii. *Problemy małżeństwa i rodziny*, t. IV, Poznań: Wydawnictwo: P.W. „INTERFUND”.
- Plopa, M. (2005). *Psychologia rodziny. Teoria i badania*, Kraków: Oficyna Wydawnicza „Impuls”.
- Plopa, M. (2006). *Więzi w małżeństwie i rodzinie. Metody badań*, Kraków: Oficyna Wydawnicza „Impuls”.
- Robinson, L.C. (1994). Religious Orientation in Enduring Marriage: An Exploratory Study, *Review of Religious Research*, 35(3), 207-218.
- Rostowska, T. (2003). Dojrzałość osobowa jako podstawowe uwarunkowanie życia małżeńskiego i rodzinnego, (w:) I. Janicka, T. Rostowska (red.), *Psychologia w służbie rodziny*, 45-55, Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego.
- Rostowska, T. (2006). Rozwojowe aspekty jakości życia rodzinnego, (w:) T. Rostowska (red.). *Jakość życia rodzinnego. Wybrane zagadnienia*, 11-27, Łódź: Wydawnictwo Naukowe Wyższej Szkoły Informatyki.
- Rostowska, T. (2014). Miłość małżeńska w perspektywie psychologicznej, (w:) J. Rostowski, T. Rostowska (red.). *Małżeństwo i miłość. Kontekst psychologiczny i neuropsychologiczny*, 289-335, Warszawa: Difin.
- Rostowska, T., Rostowski, J. (2002). Miłość jako wyznacznik jakości małżeńskiej, (w:) T. Rostowska, J. Rostowski (red.), *Rodzina – rozwój – praca. Wybrane zagadnienia*, 9-21, Łódź: Wyższa Szkoła Informatyki w Łodzi.
- Rostowska, T., Żylińska, P. (2009). Stopień zaangażowania religijnego a poziom jakości małżeńskiej u partnerów, (w:) T. Rostowska (red.), *Psychologia Rodziny. Małżeństwo i rodzina wobec współczesnych wyzwań*, 117-135, Warszawa: Difin.
- Rostowski, J. (1987). *Zarys psychologii małżeństwa: psychologiczne uwarunkowania dobrego związku małżeńskiego*, Warszawa: PWN.
- Rostowski, J. (2009). Współczesne przemiany rozumienia związku małżeńskiego, (w:) T. Rostowska (red.), *Psychologia Rodziny. Małżeństwo i rodzina wobec współczesnych wyzwań*, 15-46, Warszawa: Difin.
- Rostowski, J. (2014). Podobieństwo w zakresie sześciowymiarowego modelu dobrego związku małżeńskiego w ujęciu J. Rostowskiego (KDM-1), (w:) J. Rostowski, T. Rostowska (red.), *Małżeństwo i miłość. Kontekst psychologiczny i neuropsychologiczny*, 88-152, Warszawa: Difin.
- Rydzewski, P. (2010). *Socjologiczne analizy rozwodów. Aspekty teoretyczne, empiryczne i metodologiczne*, Lublin: Wydawnictwo WSPA.
- Ryś, M. (1992). *Wpływ dzieciństwa na późniejsze życie w małżeństwie i rodzinie. Studium psychologiczne. Część II. Badanie empiryczne*, Warszawa: Wydawnictwo Fundacji Akademii Teologii Katolickiej.

- Ryś, M. (1994a). Jakość i trwałość małżeństwa: propozycja skali, *Problemy Rodziny*, t. XXXIV, nr 4, 19-24.
- Ryś, M. (1994b). *Konflikty w rodzinie. Niszczą czy budują?* Warszawa: Centrum Pomocy Psychologiczno-Pedagogicznej Ministerstwa Edukacji Narodowej.
- Ryś, M. (1996). Jakość małżeństwa a komunikowanie się małżonków i sposoby rozwiązywania wzajemnych konfliktów, *Problemy Rodziny*, 5, 5-18.
- Ryś, M. (1997a). *Psychologia małżeństwa. Zarys problematyki*, Otwock: Wydawnictwo „Posłaniec” Misjonarzy Świętej Rodziny.
- Ryś, M. (1997b). Wspólny system wartości w małżeństwie, *Powiernik Rodzin*, 11.
- Ryś, M. (1999). *Psychologia małżeństwa w zarysie*, Warszawa: Centrum Metodyczne Pomocy Psychologiczno-Pedagogicznej Ministerstwa Edukacji Narodowej.
- Spanier, G.B. (1976). Measuring Dyadic Adjustment: New Scales for Assessing the Quality of Marriage and Similar Dyads, *Journal of the Marriage and the Family*, 38(1), 15-28.
- Spanier, G.B., Lewis, R.A. (1980). Marital Quality: a Review of the Seventies, *Journal of the Marriage and the Family*, 42(4), 825-839.
- Stark, R., Glock, Ch.J. (1968). *American piety: the nature of religious commitment*, Berkeley: University of California Press.
- Steinglass, P. (1980). A life history model of the alcoholic family, *Family Process*, 19, 211-226.
- Styrc, M. (2010). Czynniki wpływające na stabilność pierwszych małżeństw w Polsce, *Studia Demograficzne*, 1-2(157-158), 27-60.
- Szczepańska, H. (1992). *Żony alkoholików*, Warszawa: Instytut Psychologii Zdrowia i Trzeźwości.
- Śliwak, J., Zarosińska, D., Zarzycka, B., Piaszczak, U. (2017). Religijność a komunikacja w małżeństwie, *Kultura-Media-Teologia*, 30, 184-209.
- Walster, E. (1965). The effect of self-esteem on romantic liking, *Journal of Experimental Social Psychology*, 1(2), 184-197.
- Wegscheider-Cruse, S. (2000). *Nowa szansa. Nadzieja dla rodziny alkoholowej.* Warszawa: IPZ Polskie Towarzystwo Psychologiczne.
- Wobiz, A. (2001). *Współzależnienie w rodzinie alkoholowej. Czym to się je i jak się tym nie udławić?...* Warszawa: „Akuracik”.
- Woititz, J.G. (1986). *Małżeństwo na lodzie – psychologiczne problem żon alkoholików*, Warszawa: Polskie Towarzystwo Psychologiczne.
- Zarzycka, B. (2011). Polska adaptacja Skali Centralności Religijności S. Hubera, (w:) M. Jarosz (red.), *Psychologiczny pomiar religijności*, 231-261, Lublin: Towarzystwo Naukowe KUL.
- Ziółkowska, D. (2013). *Religijne zmaganie się a poczucie jakości życia u Anonimowych Alkoholików*, Lublin: Archiwum KUL (niepublikowana praca magisterska).